

Carles A. Rabassa i Vaquer
Universitat Jaume I

**PUNTUALITZACIONS SOBRE LA INSTITUCIÓ
RAMADERA DEL LLIGALLO.
EL LLIGALLO DE CULLA.**

Malgrat la relativa abundància d'estudis sobre la institució ramadera del lligallo encara subsisteix certa visió que hi vol veure una mena de federació ramadera que s'ocuparia de tot allò referent a l'explotació pecuària. L'estudi d'un nou lligallo d'àmbit estrictament municipal, el de la vila de Culla (Alt Maestrat), a afegir al llistat dels ja coneguts, ens permet aprofundir en el vertader significat de la institució, remarcant el seu caràcter de subinstitució menor originada al si del consell municipal i amb una funció purament tècnica: arbitrar un expedient per tal que els animals extraviats puguin ésser recuperats pels seus amos.

The studies of the «lligallo» are relatively abundant but still some parts thought that it was a cattle federation to resolve all livestock problems. The study of a new «lligallo» exclusively municipal, from the village of Culla (Alt Maestrat), to include in the known list, let us progress with the institution's true meaning, like a minor subinstitution with a technical function in the municipal council: passed a law to retrieve lost animals to their owners.

La institució ramadera del lligallo (1) ha atret des de fa anys l'atenció de la nostra historiografia, de manera que, a diferència d'altres aspectes de la ramaderia medieval, compta amb un bon nombre d'estudis (2). Aquesta relativa abundància de treballs, tanmateix, no sempre ha suposat una més acurada comprensió de la vertadera naturalesa i funció d'aquesta institució, sinó que més aviat ha produït una visió distorsionada generadora d'interpretacions incorrectes. No és ara l'ocasió d'abordar un repàs historiogràfic exhaustiu que ultrapassaria els objectius d'aquest article (3), però sí volem remarcar la necessitat de revisar profundament una idea molt estesa - particularment per al lligallo de Morella - que el vol presentar com una mena de congregació de pastors i ramaders d'una àrea geogràfica extensa que regularia tot allò relacionat amb la trashumància i el pasturatge (4). Aquesta idea, profundament arrelada malgrat l'existència de treballs rigorosos com el de M. Gual Camarena que centaven la vertadera dimensió de la qüestió, prové d'afirmacions sense fonament presents en alguns dels treballs clàssics sobre la matèria, particularment abundants durant els anys 20 del nostre segle i referents sempre al lligallo de Morella, el més conegut i el de més antiga concessió. Aquests treballs -pense sobretot en el de J. Tuixans i M. Milian Boix citats en la nota 2- estenen injustificadament l'àmbit de competències del lligallo a totes les matèries referents a l'explotació pecuària, considerant-lo com la peça clau de tot el sistema ramader d'unes terres on, d'altra banda, es considera que aquesta era la principal riquesa. En el fons, enlluernats pel cas castellà, més conegut i més *brillant*, aquests autors semblen buscar l'equivalent a la *Mesta* castellana en terres de la Corona d'Aragó, i el volen trobar en una institució pròpia que seria el lligallo. La majoria de vegades implícitament, però de vegades fins i tot explicitant-ho -com és el cas de Tuixans (5)- es produeix la identificació entre *Mesta* i *Lligallo*, i d'ací ve l'errònia concepció del lligallo com a *federació ramadera* que s'ocuparia i centralitzaria tots els aspectes de la vida pastoril (pastures, trashumància, vies pecuàries, etc.), en perfecte paral·lelisme amb el que fou la *Mesta* a la Corona de Castella.

Tanmateix, la *mesta* i el *lligallo* són dos institucions absolutament diferents (6), i les funcions i naturalesa del segon molt més limitades i modestes del que aquesta historiografia ha pretés. Una lectura rigorosa de tots els documents coneguts sobre concessió o constitució de lligallos als diferents llocs mostra clarament que la seua única funció és la de regular què s'ha de fer amb els animals extraviats arbitrants un sistema perquè els propietaris puguin recuperar els animals perduts (i evitar de pas una apropiació individual desordenada dels animals dels quals no aparegue l'amo, garantint una destinació "pública" dels caps trobats).

Però tot i que aquesta visió errònia ja fou corregida per l'esmentat M. Gual, que al seu treball sobre el lligallo de la Jana el definia com una "comunitat ramadera de municipis comarcals, amb la missió de recollir, administrar,

lliurar als seus amos o fer-se càrrec del ramat perdut o esgarriat" (7), la visió contrària que hi vol veure un nebulós *agrupament* de *ramaders*, centralitzat, dissenyant i dirigint la política pecuària, està encara fortament arrelada, i no sols en les obres generals de divulgació (com la definició que hem donat a tall d'exemple a la nota 4), sinó fins i tot en obres d'investigació històrica que s'han d'ocupar del tema per referències bibliogràfiques (8).

L'objectiu d'aquest article és donar a conèixer l'existència d'un nou lligallo, el de Culla, a afegir al llistat de lligallos coneguts (9), i, al mateix temps, contribuir a clarificar el vertader significat i funció d'aquesta institució. És cosa coneguda la gran dificultat que suposa rebatre alguns llocs comuns que es mantenen implícitament malgrat les dades aportades en contrari. Per això hem fet tanta insistència al paràgrafs anteriors en combatre la concepció errònia que encara es té del lligallo, derivada de la búsqueda d'una quimera històrica (l'equivalent a la Mesta castellana) per a una regió on la ramaderia ha jugat un paper essencial. El cas del lligallo de Culla resulta particularment útil per a clarificar el vertader sentit de la institució i desproveir-la d'aquella aurèola nebulosa que se li ha volgut atorgar (sobretot en el cas del de Morella, que s'ha concebut com si fos una concessió extraordinària i com a base i fonament de tota la riquesa pecuària de la comarca), tot presentant també algunes peculiaritats interessants que permeten aprofundir en la seua naturalesa i funció.

FONTS I CRONOLOGIA.

El funcionament i característiques del lligallo de Culla podem conèixer-lo gràcies al *Llibre d'Establiments* de la vila de Culla de 1593, que li dedica íntegrament una rúbrica, la qual publiquem en apèndix documental al final d'aquest treball (10). No hem d'assignar, però, una cronologia tan tardana per a la nostra institució, ja que la data de 1593 indica simplement el moment en que es va redactar un nou llibre d'establiments, sobre la base d'un altre anterior que no ens ha arribat, de manera que moltes de les rúbriques remunten a època medieval. En el cas concret de la rúbrica que ara ens ocupa, la del *ligallo*, certs arcaismes en la llengua emprada indiquen que ens trobem davant un establiment redactat en temps molt anteriors, el qual ja pateix una primera esmena -datada i reflectida al text- el 14 de gener de 1555 pujant el salari del justícia del lligallo i canviant les dates de celebració. D'aquesta manera podem concloure que l'ordenament que anem a comentar pertany clarament als segles medievals, sense poder precisar la data concreta. De fet, la notícia més antiga de què disposem sobre l'existència d'un lligallo a Culla és del primer quart del segle XV: en un quadernet de l'administració de Sant Salvador de Culla corresponent a l'exercici econòmic de 1421/22 figuren entre les rebudes les procedents del lligallo: 14 diners per la venda d'una ovella del lligallo i 9 diners per la venda d'un velló de llana

procedent igualment d'una ovella del lligallo (11). Queda clar per tant l'origen medieval d'aquesta institució, encara que no puguem fixar el moment concret ja que no disposem de cap referència documental sobre la seua constitució -o concessió si hagués estada feta per la senyoria-. És molt probable, però, que aquesta institució arranque del segle XIV, coetàniament a la posada en marxa de la resta de lligallos que coneixem. Tampoc no coneixem la data de la seua dissolució però sí sabem que encara perdurava durant el segle XVIII (12), i posteriorment arribaria fins a la fi de l'Antic Règim. Els canvis que experimenta al llarg de la seua existència fan referència únicament a aspectes puntuals (com ara els dies de celebració del lligallo, o actualitzacions del muntant dels salaris) mantenint-se en canvi durant tot el període els mateixos trets definidors, que van a ser l'objecte d'aquest article. Trets perfectament equiparables als de la resta de lligallos que coneixem en el nostre àmbit territorial.

FUNCIONAMENT DEL LLIGALLO.

L'esquema de funcionament del lligallo de Culla és molt semblant al de tots els altres que coneixem. La seua única finalitat, com s'ha dit, és arbitrar un sistema perquè els animals perduts puguem tornar als seus legítims propietaris, o, cas que açò no siga possible, determinar què s'ha de fer amb el seu producte. De fet, la veu "lligallo" (del llatí *ligare*, "unir, juntar") vol indicar la "reunió", l'"agrupament" de tot el bestiar que s'ha extraviat -l'anomenat bestiar mostrenc o *radiu*, que és el terme emprat als nostres establiments-. En el cas de Culla, com es pot veure clarament a l'apèndix documental, el *lligallo* indica la reunió de tots els animals perduts, i *tenir lligallo -o fer lligallo-* reunir en un lloc i data determinats tot el bestiar mostrenc perquè els ramaders hi puguem trobar llurs animals perduts.

L'expedient és sempre similar: Tots els qui troben bestiar mostrenc venen obligats a portar-lo al lligallo, rebent a canvi una petita compensació. Amb tots els animals rebuts, el justícia del lligallo celebra les reunions del lligallo en dia i lloc determinats (normalment dues a l'any, exceptat el cas de Culla on inicialment es feien tres) per tal que tots puguem recuperar els animals que han perdut, prestant jurament que l'animal els pertany i pagant la quantitat estipulada, que és la mateixa que havia rebut qui els havia trobat. Els caps de bestiar que no hagen estat reclamats es mantenen durant un període determinat al lligallo -que pot anar de 15 dies a any i mig segons casos- per veure si apareix el propietari, el qual encara els pot recuperar seguint el model anterior, encara que la quantitat a pagar és superior per respondre del salari del pastor que els ha guardat. Passat aquest termini els animals que no han trobat amo es posen en pública subhasta. De la quantitat recaptada es paguen totes les despeses de funcionament de la institució, i la quantitat restant es distribueix segons modalitats variables entre els diversos beneficiaris,

entre els quals sempre trobem el senyor del lloc a més d'alguna fundació eclesiàstica local, i de vegades el comú o fins i tot el mateix justícia del lligallo en paga del seu salari.

El lligallo de Culla s'adapta plenament a aquest esquema, amb algunes particularitats locals que es palesen al text. En primer lloc veiem que en el cas de Culla el moment per delliurar els caps de bestiar trobats al justícia del lligallo no ha de ser necessàriament en una reunió del lligallo, sinó que en qualsevol moment una persona que *"tindrà bestiar algú radiu en son ramat o en sa guarda no sabent de qui sia que sie tengut de portar aquell o aquells en poder del justícia del lligallo"* (13). Relacionat amb açò està el fet que no existisca una obligació expressa d'acudir a les reunions del lligallo a tots els qui tinguen bestiar pasturant en el terme, tinguen o no bestiar mostrenc, com és el cas d'altres lligallos com el de Morella, sinó que l'obligació es limita als veïns i habitants de Culla que tinguen bestiar radiu al seu ramat i, a més a més, no sàpien de qui és. No hi ha pena per tant pel simple fet de la no assistència, i l'única pena contemplada és per apoderar-se de bestiar mostrenc sense portar-lo al lligallo, pena estipulada en 10 sous a repartir a parts iguals entre l'Orde de Montesa (senyora del lloc), Sant Salvador de Culla i l'acusador (14).

Llevat d'açò l'expedient és l'habitual: tots aquells que trobaran algun cap de bestiar que no els pertanga l'han de posar en poder del justícia del lligallo, rebent a canvi una petita quantitat en compensació pel temps que han hagut de guardar aquests caps i en paga pel treball suportat (4 diners per cap al temps de redacció dels establiments que es puja a 8 diners per cap en 1601 en consonància amb el salari del justícia que també s'ha doblat al mateix temps). Aquesta quantitat en un principi l'havia d'anticipar el propi justícia del lligallo, a compte del que després rebria per l'animal quan fos recuperat pel seu amo o bé venut en públic subhastament, però en l'esmena de 1555 s'estipula que li avancen diners al dit justícia del lligallo les instàncies que finalment es beneficiaran de la venda dels animals que no trobaran amo: 2 sous el sagristà de St. Salvador (que rebrà les dues terceres parts del producte de la venda) i 1 sou el comanador de Culla (que es beneficiarà d'un terç de la venda). Aquestes quantitats pagades als qui porten bestiar al lligallo es recuperaran posteriorment com ja s'ha dit.

Amb tots els animals rebuts el justícia del lligallo ha de celebrar les sessions del lligallo, que hauran d'ésser notificades amb crida pública *ab so de trompeta*. Els establiments no indiquen el lloc però sí les dates en què s'ha de celebrar. En un principi n'eren tres: el primer lligallo s'havia de tenir el dilluns després de Pasqua (hem d'entendre Pasqua Granada, és a dir, Pasqua de Pentecosta), l'endemà mateix per tant del dia en què s'ha produït l'elecció del justícia del lligallo per a la seua administració anual. Un altre el dia de Sant Salvador (6 d'agost), advocació sota la qual es troba consagrada l'església parroquial de Culla, i l'últim el dia de Tots Sants (1 de novembre). Es a dir, les tres sessions es reparteixen, una al final de la primavera, l'altra

a mitjans de l'estiu i l'última a mitjans de la tardor. En 1555 es trasllada la del dilluns després de Pasqua al diumenge següent, el diumenge de la Trinitat (variable segons la data de la Pasqua però que sol caure a finals de maig o inicis de juny), de manera que l'estructura general no pateix cap canvi. Més importància tenen els canvis que es produeixen entre 1593 i 1600, quan es redueixen els dies de lligallo a dos: Sant Salvador i Tots Sants, és a dir, desapareix la sessió de primavera. La pràctica resultava anòmla, i així, en 1601, es produeix un nou canvi de dates mantenint-se però en dues sessions anyals: una a finals de primavera, el diumenge de la Trinitat recuperat en perjudici del dia de Tots Sants, i l'altra a mitjans de l'estiu, el dia de Sant Salvador (desapareix per tant la sessió de la tardor). Remarquem l'estructura poc habitual de les celebracions de lligallo per la voluntat de voler mantenir una sessió en la festa de Sant Salvador, ja que les dues reunions que es fan al llarg de l'any estan separades per poc més de 2 mesos, passant després quasi 10 mesos a partir d'agost sense tenir cap lligallo.

En aquestes sessions del lligallo cada propietari podia cercar els animals que havia perdut, recuperant-los a canvi del pagament d'una quantitat igual a la que el justícia del lligallo havia pagat als qui havien portat bestiar al lligallo. Els animals que, presentats al lligallo, no trobaran amo, es tindran encara durant un temps de manifest, per veure si algú els reclama, abans de posar-los en venda. La duració d'aquest termini, però, no queda massa clara. La rúbrica general estableix que es podran posar en venda a partir del tercer dia des que seran presentats al lligallo, termini que sembla excessivament curt, i que en la pràctica suposa anul·lar aquest temps de pròrroga tan general a la resta de lligallos coneguts (15). Una esmena probablement de 1601, en canvi, sembla contemplar la possibilitat d'un sistema d'alternància entre lligallos molt més habitual, posant en venda al lligallo de Sant Salvador els animals que no haurien trobat amo a la reunió de la primavera, però és un extrem que no queda del tot clar (16).

En qualsevol cas, passat aquest termini, el justícia del lligallo pot posar en venda el bestiar que no haja trobat propietari, mitjançant subhasta pública. Dels diners recaptats es pagaran totes les despeses de funcionament de la institució: les quantitats pagades als qui han portat els animals al lligallo i la soldada al justícia del lligallo pel temps s'haurà ocupat de la guarda del dit bestiar segons el salari estipulat (18 diners anuals per cap en un principi, que pugen a 2 sous en 1555, i a 4 sous en 1601, és a dir, 4 diners mensuals per cap guardat). La quantitat restant, el benefici net que deixa la institució, es repartirà entre la senyoria feudal, és a dir, l'Orde de Montesa senyora del lloc, i més en concret el seu representant, el comanador de Culla, que rebrà un terç del benefici obtingut, i la lluminària de Sant Salvador (és a dir, l'altar sota aquesta advocació a l'església parroquial de Culla) que rebrà les dues terceres parts.

Finalment, i com és norma general en tots els lligallos que coneixem pel que fa als forasters, sols podien beneficiar-se dels serveis que prestava la

institució els veïns de llocs on també es fes lligallo. Els veïns dels *llocs de les distàncies* on no se celebren lligallos, en canvi, no hi podran accedir ni demanar llurs animals perduts. Com podrem comprendre, aquesta pràctica suposa un clar estímul per a la generalització d'aquesta institució als diferents pobles, ja que és l'única via per no quedar exclosos dels seus beneficis i poder participar a tots els llocs que en celebren.

Més enllà d'aquest expedient per a la recuperació dels animals perduts, que com s'ha vist és plenament comparable al dels altres lligallos coneguts, volem remarcar un parell de trets que en certa mesura singularitzen el cas de Culla i, sobretot, permeten captar millor les vertaderes dimensions de la institució. Tractarem així successivament de l'àmbit de funcionament del lligallo de Culla i del nivell de competències del "funcionari" encarregat de regir aquest ofici municipal.

ÀMBIT TERRITORIAL DEL LLIGALLO DE CULLA.

M. Gual Camarena, segons hem citat més amunt, definia el lligallo com una *comunitat ramadera de municipis comarcals*, és a dir, considerava que havien de tenir sempre aquest abast comarcal (17). Tanmateix, el cas de Culla demostra clarament que no ha de ser així necessàriament. De fet, el primer aspecte que crida l'atenció del lligallo de Culla és el seu caràcter estrictament municipal, tant pel que fa al poder del qual emana la institució com a l'àmbit territorial de la seua actuació.

Pel que fa al primer aspecte s'ha de fer notar que la regulació sobre el lligallo ve determinada per l'actuació de les autoritats municipals de Culla, sense intervenció de cap instància de poder senyorial. Són els *justícia, jurats e consell de la vila de Culla* els qui ordenen aquest establiment, de la mateixa manera que totes les altres rúbriques del *Llibre d'Establiments*. La funció de la senyoria feudal -el representant de la qual és el comanador de Culla, de l'Orde de Montesa- es limita a confirmar els diversos establiments per tal de donar-los validesa. El tema del lligallo apareix així com una matèria regulable per la pròpia comunitat camperola, al mateix nivell que la resta de matèries que integren l'esmentat llibre d'establiments. Açò ens planteja la possibilitat que no es requerisca la intervenció explícita del poder -senyorial o reial- en la gènesi d'aquesta institució. No hauríem d'enceguerar-nos, per tant, en la recerca de concessions del privilegi de lligallo per part del rei o dels senyors als diferents llocs, ja que possiblement en casos com el de Culla no ha existit mai aquesta concessió, sinó que ha estat una sub-institució generada al si del propi consell municipal per tal de donar resposta a una problemàtica molt concreta plantejada en aquestes economies agropastorils: què fer-se amb els caps de bestiar extraviats, com articular un sistema perquè llurs legítims propietaris els puguin recuperar.

Clarament comarcals resulten els lligallos de Morella o la Jana,

significativament els dos únics d'entre els de la nostra zona dels quals coneixem el privilegi de concessió senyorial, per Jaume I el primer, i pel mestre de Montesa fra Pere de Tous el segon. La intervenció de Jaume I concedint en 1271 el privilegi del lligallo a Morella va encaminada a obligar a tots els llocs de l'extens terme general d'aquest castell (incloent al seu interior llocs de senyoriu) a acudir a aquest lligallo, sense possibilitat de celebrar lligallos particulars als diferents llocs. Igualment la intervenció senyorial en la concessió del lligallo de la Jana en 1358 per Pere de Tous respon també al caràcter supramunicipal de la institució a crear, ja que les autoritats municipals no són competents per regular en aquest àmbit ni tampoc no poden fer *federacions* sense llicència del senyor.

D'altres lligallos que coneixem, en canvi -els de Xert, Culla, Olocau o Sogorb- tenen un caràcter estrictament municipal, i no sembla que siga necessària la intervenció de cap poder senyorial atorgant un privilegi especial perquè puga celebrar-se lligallo, sinó que forma part de les normals competències i atribucions del poder comunal que dissenya un mecanisme per tal de clarificar què s'ha de fer amb el bestiar mostrenc. Sempre es podrà adduir que el privilegi original de concessió no ens ha arribat, però creiem que senzillament en molts casos no era necessari: es tracta d'una competència que el consell municipal regula per la seua pròpia autoritat, com fa amb moltes altres qüestions amb les quals també crea oficis municipals o genera subinstitucions, com el messeguer per a guardar els blats del terme, graneter, duler, vedaler, etc. Un bon exemple d'aquest tipus és el lligallo de Culla, regulat en exclusiva pel consell de la vila mitjançant una sèrie d'ordinacions o establiments, proposats, esmenats o canviats per decisió del consell (evidentment amb la confirmació del comanador com és preceptiu per a tots els establiments en un lloc de senyoriu on tota la jurisdicció, alta i baixa, és senyorial; però es tracta d'una ratificació formal i general, no concreta per a cada establiment). D'altra banda, aquest caràcter de sub-institució generada pel propi consell municipal hauríem de relacionar-ho amb la manca absoluta de potestat jurisdiccional de que parlarem al punt següent.

Podem suposar per tant que la nòmina de lligallos seria molt més extensa de la que fins ara coneixem, ja que com a normal competència municipal estaria generalitzada per tot aquests pobles on la ramaderia jugava un paper important en la seua estructura econòmica, i pot ser si coneguéssem més llibres d'establiments n'apareixerien més (18). En qualsevol cas, però, la documentació ací analitzada dóna suficients indicis per a suposar la generalització d'aquesta institució. Quan a l'esmena 4 del text publicat a l'apèndix documental es parla de reduir les sessions del lligallo de tres a dues, es fa *attés ço que tots los altres llochs de la contribució per ells no tinguen sinó dos vegades lligallo entre any, y ells fins ací ne ajen tengut tres vegades y sia cosa perjudicial* (19). El terme contribució deu fer referència al conjunt de la Tinença de Culla, d'on podem deduir que també els altres llocs de la Tinença disposaven del seu propi lligallo, dels quals no tenim fins ara cap notícia, però

que possiblement es trobarien regulats als respectius llibres d'establiments. No s'ha d'oblidar que una característica comú a tots els lligallos consisteix en limitar els seus beneficis als veïns dels llocs on es faça lligallo, és a dir, hom permet que els forasters puguin beneficiar-se d'aquesta institució gaudint del dret a poder recuperar-hi els caps de bestiar perduts, però sempre i quan es puga garantir la reciprocitat: que als seus llocs de residència també se celebren reunions semblants (lligallos) de les quals poder beneficiar-se a canvi del dret concedit. Com es pot comprendre fàcilment, també per aquesta via la generalització progressiva de la pràctica del lligallo a partir del segon quart del segle XIV en diversos punts de la regió forçaria a la resta de pobles a adoptar aquesta pràctica per tal de no quedar exclosos com a possibles beneficiaris.

El lligallo de Culla se'ns mostra també com una institució estrictament municipal pel que fa a l'àmbit de la seua actuació: estrictament la vila de Culla i el seu terme. No podia ser d'una altra manera tractant-se d'una institució establida i regulada al llibre d'establiments, és a dir, l'ordenació jurídica privativa del poble de Culla ordenada pel seu consell municipal. L'obligació de lliurar els bestiaris radius al justícia del lligallo sols pot afectar els veïns i habitants de Culla, únics sobre els quals disposen d'autoritat els òrgans de govern municipal (remarquem que no es fa cap esment dels forasters, ni tan sols dels veïns dels altres llocs de la Tinença que podien pasturar llur bestiar en terme de Culla).

Pot sorprendre el caràcter estrictament municipal d'aquest lligallo donades les peculiaritats del sistema ramader de Culla, fortament comarcal arran de la compra efectuada el 1345 del dret de l'herbatge pertanyent a l'Orde de Montesa per la comunitat de pobles que integren la Tinença de Culla (Culla, Benassal, Vistabella, Atzeneta, Benafigos, el Boy, la Torre d'En Besora, Vilar de Canes i el Molinell). A partir d'aquesta compra tota la terra de pasturatge dels diversos termes és d'ús comú per a tots els llocs de la Tinença (20). Açò justificaria plenament l'existència d'un lligallo comú, a l'estil del de Morella, on centralitzar tots els animals perduts per tal de restituir-los a llurs propietaris, tot evitant la dispersió de lligallos locals i facilitant l'objectiu d'aquesta institució. Tanmateix veiem clarament que no és el cas, que l'àmbit del lligallo de Culla i l'obligatorietat d'aportar-hi el bestiar mostrenc es circumscriu al terme estricte de la vila de Culla i als seus veïns i habitants. La comunitat d'herbatge de la Tinença de Culla té també els seus òrgans de govern -els ajusts de l'herbatge, amb reunions anuals on assisteixen representants de tots els llocs de la Tinença- que generen les seues pròpies ordenances per regular tots els aspectes relatius a l'aprofitament comunal de les terres de pasturatge: els capítols de l'herbatge (21). Entre la detallada normativa que constitueix aquests capítols no trobem ni una sola menció al lligallo, prova clara que en aquesta qüestió l'òrgan de govern comarcal per a les qüestions ramaderes no té cap mena d'autoritat, sinó que es tracta d'un tema estrictament municipal. Com hem argumentat abans podem suposar que els altres llocs de

la Tinença tindrien el seu propi lligallo, però no disposem de documentació per corroborar-ho.

LA FIGURA DE JUSTÍCIA DEL LLIGALLO.

El "funcionari" encarregat de regir aquesta institució serà el justícia del lligallo, elegit anualment pel consell de Culla el dia de Pasqua Granada i que haurà de jurar el seu càrrec en poder del justícia ordinari de la vila (remarquem que no en poder del batle, que és el teòric representant de la senyoria). La seua funció és regir i administrar tot allò referent al lligallo: rebre els animals extraviats, encarregar-se de la seua guarda i pastoreig durant l'any de la seua administració, i celebrar les sessions del lligallo els dies assenyalats per tal que aquells que hagen perdut bestiar el puguin recuperar, posant els animals que no troben amo en públic subhastament per distribuir els diners obtinguts segons determinen els establiments. Es a dir, tot i dur els pompós nom de "justícia" la seua funció és simplement administrativa -d'administració funcional i econòmica-, sense cap mena de competència jurídica. Els casos de frau (tenir bestiar mostrenc en el ramat propi i no dur-lo al lligallo) o tota qüestió que es puga produir entre els particulars i el justícia del lligallo per afers relatius al seu ofici, s'hauran de determinar pel justícia ordinari de Culla. Ni tan sols és competència seua acusar les penes comeses contra el lligallo -tots en poden ser acusadors- ni per tant té ninguna participació en el producte d'aquestes penes com és habitual en altres lligallos.

Aquesta manca absoluta de potestat jurisdiccional pot venir determinada també pel fet que no hi haja agut concessió de jurisdicció per part de la senyoria feudal, ja que com s'ha vist es tracta d'una simple institució municipal. En tot cas, el que volem remarcar és que tot i rebre el nom de "justícia" el càrrec està desprovist de tota competència jurisdiccional, i parant atenció a les seues funcions sembla més aviat un pastor encarregat de la guarda del ramat format amb tot el bestiar mostrenc que no un càrrec amb autoritat política. La seua funció consisteix a guardar i pastorejar els bestiar arribats al lligallo durant l'any de la seua administració (de la mateixa manera que el duler, un altre ofici municipal, s'encarrega de pastorejar els bestiar que li delliuren els veïns), administrant-lo segons la manera que ordenen els establiments, i és per aquest treball de pastor que rep son salari segons s'ha vist. D'aquesta manera l'ofici de *justícia del lligallo* se'ns perfila en el cas de Culla com un ofici menor, una funció específica que requereix d'un encarregat o especialista posat per la comunitat -com es fa per a moltes altres qüestions- però sense cap mena d'atribucions jurisdiccionals ni polítiques.

El cas de Culla resulta particularment clar sobre la manca de poder polític d'aquest ofici municipal, però creiem que es tracta d'un tret generalitzable a tots els lligallos que permet copsar el seu veritable sentit: es tracta d'una funció purament "tècnica" (arbitrar un expedient perquè els bestiar extraviats

puguen tornar al seu amo, i si no és possible, garantir que es destinen a una finalitat pública -o piadosa, en el fon és el mateix-), funció que pot ser molt bàsic, és cert, per a comunitats on la ramaderia juga un paper important, però desprovista de tot poder polític. No és per tant l'òrgan rector que regula tot allò referent a qüestions ramaderes com pretenia certa historiografia que volia veure en el lligallo l'equivalent a la Mesta castellana, sinó que es tracta d'una institució menor i amb una funció molt concreta i delimitada. Les grans decisions sobre política ramadera es prenen a un altre nivell: són els prohoms de cada lloc els encarregats de definir-la, bé al si del govern municipal o, en el cas de Culla, als capítols de l'herbatge juntament amb els representants de la resta de llocs de la Tinença.

CONCLUSIONS.

La presentació d'aquest nou lligallo a afegir a la llista de lligallos coneguts -cada vegada més nombrosa, i que creiem que encara ho haurà d'ésser més- ens ha permés afinar en la comprensió històrica d'aquesta institució. En realitat la insistència en el seu estudi respon més a raons historiogràfiques (rebatre el paper de privilegi que certa historiografia li atorga) que no a la seua importància intrínseca en el conjunt de l'organització ramadera medieval de la zona d'estudi, més aviat escassa i marginal. Si hem insistit tant en aquest punt és per la dificultat de rebatre alguns llocs comuns i idees arrelades que es mantenen implícitament tot i les dades aportades en contrari. Per això hem posat tanta insistència en tractar de fixar clarament les seues vertaderes dimensions tot refutant l'excessiu protagonisme que tradicionalment se li ha atorgat i que havia convertit el lligallo -sobretot el de Morella, però per extensió el lligallo com a institució- en una entitat de límits nebulosos que conformaria l'autèntica clau de volta de tot el sistema ramader, regulant tots els seus aspectes, des de l'organització de la trashumància fins a l'ordenació dels pasturatges. La realitat, però, és molt més modesta com hem vist. El lligallo és una sub-institució menor, amb una funció molt concreta (determinar què s'ha de fer amb el bestiar mostrenc tot arbitrànt un sistema per poder recuperar els caps de bestiar extraviats i garantint la destinació final dels animals dels que no es trobe l'amo), certament important i fins i tot necessària per a l'equilibri d'aquestes comunitats agrícola-pastorils on la ramaderia juga un paper important, però desprovista de tot poder polític i sense cap pes en el disseny de la política ramadera.

El seu encarregat, el justícia del lligallo, hem vist que es tracta d'un ofici menor dins la nòmina dels oficis municipals. De fet, el cas de Culla resulta particularment clar pel que fa a aquest aspecte, amb un justícia del lligallo que sembla més un pastor que no cap altra cosa. És un ofici menor i purament "tècnic", especialitzat en una missió molt concreta, de la mateixa manera que altres oficis municipals creats pel govern local per donar resposta a les

necessitats d'aquesta estructura econòmica.

D'altra banda hem exposat com el lligallo de Culla sembla néixer com a sub-institució originada al si del consell municipal, sense necessitat d'intervenció senyorial concedint un privilegi. També per aquesta part resulta útil per subratllar el caràcter municipal de la institució, generada per la pròpia comunitat camperola per donar resposta a la problemàtica plantejada pel bestiar mostrenc. En aquest sentit hem argumentat -presentant indicis a manca de proves documentals concloents- que es tractaria d'una institució molt més estesa que no hom pensava, present pràcticament en tots els pobles com un ús habitual i tradicional. Almenys per als llocs de la Tinença de Culla sembla lògic pensar que en tots ells existiria aquest ofici municipal, regulat per les pròpies autoritats locals, encara que la pèrdua dels arxius municipals -i sobretot dels *Llibres d'Establiments*- no ens permeta la certesa. I el mateix podem pensar per a tota la regió ramadera del Maestrat en general (per al cas dels Ports de Morella sí que coneixem l'existència d'un sol lligallo centralitzat en la capital per privilegi reial de Jaume I).

APÈNDIX DOCUMENTAL.

Publique ací la rúbrica del lligallo que apareix al Llibre d'Establiments de la vila de Culla de 1593 (A.M. Culla, 14 (sig. 12-1) fol. LXXXII). Al marge esquerre de cada establiment sol haver una indicació, anotada cap al 1716-1718, que serviria de base per al nou llibre d'establiments que es va redactar en 1718, indicant mitjançant la fórmula *Revocat* o *Passe* si l'esmentat establiment havia d'ésser copiat al nou llibre o bé es considerava revocat. Jo ho indicaré en nota a peu de pàgina al començament de cada establiment, els quals he numerat entre claudàtors per tal de facilitar les referències.

RÚBRICA DEL LLIGALLO

[1] ⁽¹⁾ *Establiren e hordenaren los justícia, jurats e consell de la vila de Culla que tota persona vehina o habitadora de la dita vila de Culla e terme de aquella que tindrà bestiar algú radiu en son ramat o en sa guarda no sabent de qui sia, que sie tengut de portar aquell o aquells en poder del justícia del lligallo que per lo consell de la dita vila y serà assignat, lo qual quascun any si elet e assignat sia lo dia es festa de Pascua Granada, lo qual jure en poder del honorable justícia ordenari de la dita vila, e a çò puga ésser forçat per lo dit justícia ab manaments simples o penals.*

E si alguna persona estranya o privada recusarà o no portarà lo dit bestiar radiu al dit lligallo que sie incorreguda en pena de deu sous, dich X sous, per cascuna vegada e per cascun dia que lo lligallo serà tengut, lo qual lligallo o dia aja de ésser cridat e notificat ab crida pública ab so de trompeta. De la qual pena, si acusada serà, sie lo terç de la Reverent Señoria, lo terç del Gloriós Sent Salvador, lo terç de l'acusador; e tota persona puga ésser acusadora que

acusar volrà. E pagada la dita pena, exhigida o levada o no, noresmenys sien tenguts de portar lo dit bestiar radiu, tota persona que en son ramat ne tindrà, en poder del justícia del ligallo, o excusar ab sagrament que no n.i tenen ni an tengut XV dies ans que lo ligallo fos tengut, ni ajan apartat ni fer apartar, ni frau algú no an fet ni celat. La qual dita pena, si comesa serà, aja de ésser acusada davant lo justícia ordenari de la dita vila, e per aquella exhigida e levada huna vegada e moltes.

Axí entés que cascuna persona que manerà dit bestiar radiu al ligallo aja per cap quatre dinés, los quals lo justícia del ligallo aja de bestraure tro lo bestiar radiu se vena o aja trobat senyor: que quant se vena cobre del preu de aquells, o si troba amo aquel axí mateix aja de pagar los dits quatre dinés de bistreta. Et lo justícia del ligallo aja de guarda per cascun cap del dit bestiar radiu a rahó de dos sous per any, pagadors segons desús.

Et si per ventura lo dit bestiar radiu que al dit ligallo serà portat no aurà trobat senyor de qui sia, lo terç dia que al ligallo serà portat tro en hora de tèrcia o de vespres, que de allí avant lo justícia del ligallo puga et faça vendre lo dit bestiar que no aurà trobat señor, açò en públich encant, del preu de aquells pach ço que costarà de metre o portar al ligallo et la guarda de aquell, et lo restant que sobrarà sie lo terç de la Reverent Senyoria et les dues parts de la luminària de Sent Salvador de la dita vila.

Et si alguns se clamaran en poder del justícia del ligallo o qüestió alguna aurà, que aquella aja de ésser determinada davant lo justícia ordenari de la dita vila.

Axí entés que cascun any lo justícia del ligallo aja e sia tengut fer tenir ligallo en lo diumenge après de Pascua que.s lo de la Trinitat, altre lo dia de Sent Salvador, e l'altre lo dia de Tots Sants.

Emperò en los llochs de les distàncies que no faran ligallo, lo justícia del ligallo no.ls sia tengut tenir ligallo ne donar-los bestiar que en aquell sia.

[2]⁽²⁾ A XlIII de janer de la nativitat de Nostre Senyor Deu MDLV, per bé de la república fonch establít e hordenat que, axí com lo justícia del ligallo havia de tenir lo primer ligallo lo dilluns après de Pascua, que.l tingua lo diumenge avant, que los diumenge de la Trinat [sic]⁽³⁾, e los altres segons desús és hordenat. E noresmenys que aja per salari, axí com tenia dihuít dinés, que de así avant aja de soldada cada any dos sous. E que lo sagristà aja a vistraure dos sous que té lo Gloriós Sant Salvador dos ports [sic]⁽⁴⁾, e lo senyor comanador aja a bestraure un sou. Et tot lo altre del stabliment reste en sa força e valor.

[3]⁽⁵⁾ Item los dits oficials y consellers establiren y hordenaren que, attés y considerat se acostume tenir lligallo lo dia de Sent Salvador y lo dia de Tots Sants, que lo ligallo del dia de Tots Sants sie llevat y que.s torne lo del dia del menje (sic) de la Trinitat. Y que les reses que es posaran lo diumenge de la Trinitat se puguen vendre lo dia de Sant Salvador. Y tot lo demás reste en sa

força y valor.

[4]⁽⁶⁾ *Item los sobredits justícia y jurats y majordom y consellés de la vila de Culla establiren y hordenaren que, attés ço que tots los altres llochs de la contribució per ells no tinguen sinó dos vegades ligallo entre any, y ells fins ací ne ajen tengut tres vegades y sia cosa perjudicial, que de ací avant no ajen a tenir ligallo dins lo any sinó dos vegades, ço és, lo dia del Gloriós Sent Salvador y de Tots Sants. Tot lo demás reste en sa força y valor.*

[5] *Item a XV del mes de giner del any MDCL lo justícia i jurat i consell de la vila de Culla establiren i ordenaren que, així com se acostumava tenir lligallo lo dia de Tots Sants i lo dia de Sent Salvador, que ara sia llevat lo del dia de Tot Sans (sic) i se tinga lo diumenge de la Trenitat y lo dia de Sent Salvador. I així com los que portaran resses o altres cosses a dit lligallo tenien sous IIII dinés per res, que ara tingue sous VIII per a res; i també lo justícia del lligallo tenia sous II dinés per mes, que ara tinga sous IIII dinés. I tot lo demás resta en sa forsa i valor.*

NOTES

- (1) Prova de la confusió i inexactituds que s'han generat al voltant d'aquesta institució és la vacil·lació fins i tot en la forma correcta del seu nom. Tot i que tradicionalment es ve parlant de *lligalló* creiem que la forma correcta ha de ser *lligallo*, i és aquesta la que utilitzarem al llarg del nostre treball. No pretenem entrar ara en qüestions filològiques, però convé recordar que el mot *lligallo* és encara viu en moltes comarques de la nostra parla per designar les vies pecuàries -sobretot en la zona tortosina, però també s'ha documentat en diversos llocs del Baix Maestrat i Tinença de Benifassà-. D'altra banda trobem que la forma castellanitzada del terme, la que apareix per exemple al *lligallo* de Sogorb, es fa en *legaxo* (que M.ª D. CABANES PECOURT, "Algunos datos sobre el "legajo" de Segorbe", *Estudios dedicados a J. Peset*, València, 1982, tom I, pp. 401-408, actualitza a *legajo*). Açò suposa evidentment que la forma catalana correcta ha de ser *lligallo* i no *lligalló*, nom que ve rebent tradicionalment des de la publicació de l'obra de J. SEGURA Y BARREDA, *Morella y sus aldeas*, Morella, 1868, tom I, pp. 220-223. La raó caldria bucar-la en l'excepcionalitat que suposen en la nostra llengua els acabaments en -o àtona, la qual cosa faria a l'historiador *morellà* convertir-la en tònica, forma que han seguit tots els historiadors posteriors. Cal dir que, tot i que el *lligallo* de Morella no fou derogat fins al 1835, J. Segura y Barreda afirma que deixà de funcionar a inicis del segle XVIII, d'on es dedueix que la seua informació sobre la institució fou purament documental, i no es pot adduir com a argument d'autoritat per a la correcta pronunciació del vocable un hipotètic coneixement directe mitjançant informació oral.
- (2) A partir del treball de J. SEGURA y BARREDA esmentat més amunt, la relació per orde cronològic dels estudis dedicats al *lligallo* al nostre àmbit territorial seria: Francisco CARRERAS CANDI, "La institución pecuaria del *lligallo* al sur de Catalunya", *Las Noticias*, abril 1925, i *La navegación en el río Ebro. Notas históricas*, Barcelona, 1940, pp. 119-122; Joaquim TUIXANS, "El tribunal del *Lligalló* a Morella (segle XIII. Dret foral consuetudinari)", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XII (1925-26) 168-177; Ferran VALLS I TABERNER, *El tribunal del lligalló de Morella*, Morella, 1926; Manuel MILIAN BOIX, "Notas para la historia del *Lligalló* de Morella", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (en avant B.S.C.C.), VIII (1927) 179-185; Manuel GONZALEZ MARTÍ, "Por las cumbres del Maestrazgo: el "*lligalló*", *Las Provincias*, 6-9-1947, i *Temas morellanos*, 1950, p. 57; Honorio GARCIA GARCIA, "Las cuestiones entre Morella y el Monasterio de Benifazá sobre el Tribunal del *Lligalló*", *Almanaque Las Provincias*, LXVIII (1948) 115-118 i, sobre el mateix tema, "Real Monasterio de Benifazá. Diplomacia y "mal de piedra", *B.S.C.C.*, XXVII (1951) 56-63; Miquel GUAL CAMARENA, "La institució ramadera del *lligalló*. Unes ordenances desconegudes del segle XIV", *Estudis d'Historia Medieval*, II (1970) 69-84; tanca el llistat fins ara l'article de M.ª Desamparados CABANES PECOURT citat a la nota anterior.
- (3) Es pot trobar un bon estat de la qüestió al treball de M. GUAL CAMARENA, "La institució ramadera...", pp. 74-78. Des d'aquest treball publicat l'any 1970 tan sols ha aparegut el de M.ª D. CABANES PECOURT citat en la nota 1, que realment sols aporta notícia d'un nou *lligallo* sense fer cap aportació significativa pel que fa a l'estudi intern de la institució.
- (4) Cfr. amb la definició que dóna de la veu *lligallo* la *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*. t. 6, p. 252, com a "*tribunal que regulaba consuetudinariamente el derecho a utilizar las vías pecuarias y trashumancia de ganados por los caminos (assagadors) destinados a aquellos*". La mateixa expressió *Tribunal* del *lligallo*, acunyata per J. SEGURA BARREDA, *Op. cit.*, p. 220, i que ha conegut un gran èxit en els treballs posteriors, no sols resulta poc afortunada i fins i tot històricament incorrecta -se'n deriva tan sols del fet que la persona que regeix aquesta institució rep el nom de *justícia* del *lligallo*- sinó que contribueix fortament a diluir la seua vertadera natura i funció.

- (5) J. TUIXANS, *Op. cit.*, p. 173.
- (6) Encara que M. GUAL CAMARENA, *Op. cit.*, p. 80 afirma que també en els seus orígens la mesta tenia la mateixa missió que el lligallo (ocupar-se del bestiar extraviat), l'evolució posterior fou molt diferent.
- (7) M. GUAL CAMARENA, *Op. cit.*, p. 81.
- (8) Cfr. per exemple el treball, d'altra banda excel·lent, de Carlos LALIENA CORBERA, *Sistema social, estructura agraria y organización del poder en el Bajo Aragón en la Edad Media (siglos XIII-XV)*, Terol, 1987, pp. 61-62.
- (9) Fins ara coneixem l'existència, al País Valencià, dels lligallos de Morella, Olocau, la Jana, Cervera, Xert, Sogorb, Ademús i Castellfabib, a més del de Culla, i a la resta de territoris de la Corona d'Aragó els de Tortosa, Torre del Comte, Terol, Sarrión, Casp, Mançanera i Egea de los Caballeros, alguns d'ells molt pròxims i amb moltes relacions amb la zona septentrional del País Valencià objecte del nostre estudi. És possible que alguns lligallos aragonesos de zones més allunyades (com ara el d'Egea) tinguessen -originalment o amb el temps- un sentit un poc diferent, més pròxim al sentit que li dona PERALTA (*Ensayo de un diccionario aragonés-castellano*, Saragossa, 1836) de "*junta de ganaderos que determina el paso de los ganados, y en lo antiguo dirimía las controversias que de esto se producían*".
- (10) Arxiu Municipal de Culla (=A.M.C.), 14 (sig. 12-1), fol. LXXXII: "Rúbrica del Lligallo".
- (11) A.M.C., 3.455 (sig. 23-89), fol. 1 r. i 1 v.
- (12) Encara en 1716, en la confirmació feta pel lloctinent del comanador de Culla dels diversos establiments de la vila es fa esment als del justícia del lligallo (Llibre d'Establiments de 1593 -vid. referència en nota 10- fol. 151). I quan en 1718 es redacta un nou llibre d'establiments que es mantindrà en vigor fins al 1778 almenys, la rúbrica del lligallo passa a aquest nou llibre (A.M.C., 15, sig. 12-2).
- (13) Vid. apèndix documental.
- (14) Com es veu la pena queda lluny de la pena de *ban*, de 60 sous, contemplada per aquesta falta en altres lligallos (Morella o la Jana) que han estat concedits per la senyoria. Aquest extrem reforça la tesi que exposarem més avant sobre la gènesi estrictament municipal del lligallo de Culla, sense concessió senyorial, i per tant sense poder delegat en aquesta matèria per imposar la pena corresponent a drets senyorials o a regalies.
- (15) Als lligallos que coneixem aquest termini va des dels 15 dies que estipula el de la Jana, fins a l'any i mig (3 sessions de lligallo) que estableix el de Sogorb, encara que la pràctica més habitual sembla ser la de procedir en cada celebració de lligallo a la venda dels animals que no han trobat propietari al lligallo anterior, és a dir, un termini aproximat de 6 mesos, com és el cas del de Morella. Ben és cert que a diferència d'aquests lligallos, el de Culla no contempla expressament en la seua normativa la possibilitat de recuperar bestiar durant aquesta pròrroga pagant una quantitat major de l'estipulada per als qui l'hagen recuperat durant el termini ordinari, justificada pel fet d'haver de cobrir les despeses per la guarda de l'animal durant aquest temps.
- (16) Es tracta de l'esmena que hem numerat a l'apèndix documental amb el número 3.
- (17) Vid. nota 7.
- (18) Fins ara coneixem gràcies als *Llibres d'Establiments*, a més del lligallo de Culla, els de Xert ("Libre dels Establiments de la vila de Chert", *Revista Jurídica de Catalunya*, XXXI (1925) 443-460 i 524-543) i el de la Torre del Comte, en la comarca del Matarranya (*Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón*, III (1909) 160-161).
- (19) Vid. apèndix documental, punt 4.
- (20) Jesús MIRALLES i PORCAR, "Els terrenys comunals a la Setena de Culla", *Centro de Estudios del Maestrazgo*, 9 (1985) 19-28.
- (21) Publicats per Pere E. BARREDA I EDO, "Llibre dels capítols d'herbatges de la Tinença de Culla (1345-1805)", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXII (1986) 447-562.

NOTES APÈNDIX

- (1) Al marge esquerre està anotat: *Passe la pena i obligació*.
- (2) Al marge esquerre: *Revocat*.
- (3) Error del copista: ha de llegir-se el diumenge de la Trinitat.
- (4) S'ha d'entendre que el sagristà de Sant Salvador haurà d'avançar dos sous per les dues parts que tenia en el repartiment del benefici obtingut, mentre que el comanador, que rebia un terç del benefici obtingut, en bestraurà un sou.
- (5) Anotat al marge en relació a aquest establiment: *Revocat*. Remarquem que aquesta esmena sembla ésser la mateixa que la número 5, tot i que incompleta.
- (6) Al marge d'aquest establiment diu: *Revocat*. S'ha de fer notar que l'escrivà deu d'haver intercalat aquesta esmena (la que jo he numerat amb el 4), amb la número 3, ja que pel contingut la número 4 ha de ser anterior en el temps a la 3. La 4 datable segurament entre 1593 i 1600, mentre que la 3, que sembla ser la mateixa que la 5, seria de 1601.